

TAKÁCS PÉTER

Két magyar nemzeti tragédia egy Reményik-versben

Reményik Sándor: Az utolsó mondat problémája

„Mondottam ember!”

Túl a történelmi időközön, a béke előestéjén a győztes hatalmasságok a Nagy Háború kitöréséért legkevésbé felelős Magyar Királyság sorsának formálását a siker mámorában legmohóbban kéjtelgő francia miniszterelnök teljhatalma alá rendelték. Clemenceau pedig hagyta elméjén és szívéen eluralkodni a tekintet nélküli német- és magyarellenes gyűlöletet. A Habsburg dinasztíának fél évezrede hódoló magyar arisztokrácia és a nemzeti érzéstől alig érintett pesti burzsoázia pedig közömbösen szemlélte, hogy az ország irányítása rövid másfél hónap alatt átcsúszott a Galilei Kör papírt faló és tintát nyalogató, a világ proletárjainak egyesüléséről ábrándozó, hétvégeken magányos nőket és férfiakat gróf Tisza István meggyilkolására idomítók kezébe.

Tevékenységük során a bolsevikokkal barátkozó, azokat keblükre ölelő Galilei Kör tagjai tomboltak az örömtől, amikor hírvivőik tudatták gróf Károlyi Mihállyal, rövid néhány hónapra elszegődött ideiglenes vezetőjükkel, hogy Tisza István nem akadály a többé vágyai megvalósításának. A volt miniszterelnök virtuális holtteste fölött ugyanis a pesti utcákon alkonyat óta „örömtáncot lejtettek a forradalmárok”.

Az Astoriában trónoló gróf Károlyi Mihály és a gyilkosokkal cimboráló családja azonnal halotti koszorút küldetett a miniszterelnöki tetemre. A másfél órája özvegy Tisza Istvánné az azóta miniszterelnöki hiúságban pompázó gróf Károlyi Mihály örömkoszorúját a szemébe dobatta. Majd az éjszaka kábulatát és az elnéptelenedő utcák fáradt csendjét kihasználva, legszűkebb baráti körével – titokban szerzett koporsóban – a vasúti indóházba menekítette férje holttestét. Az első Debrecen felé induló – a fegyelmet vesztett, a tisztjeik vállapjait a pesti őriületben tapasztalt módon letépő katonákkal zsúfolt – vonaton ő is, a holttest is indult Gesztre, a nemrég még Adytól kigúnyolt szülőfaluba.

Ezen a borzalmas éjszakán, a kórházi ágyán Tisza halálhírére a költő felzokogott. Tiszát is, nemzetét is, a maga tévedéseit is siratta.

Ezen az elméket, lelkeket borzongató éjszakán a Tisza gyilkosait dicsérő, a gróf Károlyi győzelmén ujjongó Galilei körösök közül néhányan nagy kinnal, zaklató rábeszéléssel kisajtolták még Adyból egy, a győztesek emberségét esdekelve könyörgő verset. Azt hitték, csak vers, csak költészet a világ. Öten-hatan a Kárpát-medencében balga naivsággal képzelték, hogy a költő szavaitól elnémulnak az ágyúk, és meglágyul a győztesek szíve, elernyed az acélkemény, farkaséhes mohóságuk.

Ezen az éjszakán a minden csendet és vérnélküliséget kínáló történelmi állítások ellenére három napra elszabadult a pokol a Kárpát-medencében. Három napos szabadrablást provokáltak a zöld káderek, a fegyverrel ziláltan hazatérő katonák, és az éhező emberek.

Néhány éjszaka múltán, mikor az öröm dáridója országos kenyérgonddá avasodott, magára maradt az érmindszenti zseni is. Bár Pesten fényes temetést rendeztek számára, de az égi mezők ösvényein, ahol valaha Attila legkisebb fia lóháton nyargalászott, Ady szülőfalujában úgy tudták, mondták, hogy a költő is az apostolok lován baktatott Tisza István után. Összezavarodott minden ebben a gazdátlanra vált országban, pedig Tisza meggyilkolásának borzalmas éjszakáján a lövészárkokban még vártán álltak a katonák.

Ezen a borzalmas éjszakán örömtől hangosan ujjongtak Károlyi Mihály gróf barátai és a Függetlenség-párti honatyák. Az ígéretes jövőjű Galilei körös szociológusokkal, politikusokkal és közgazdászokkal még ott sündörögtek az Astoria szállóban gróf Károlyi Mihály frissen kinevezett miniszterelnök körül. Rájuk váró miniszteri tárcákról álmodoztak. Ezen az éjszakán a szikratávírók és a telefonok szétkürtölték az országban, hogy öt fegyveres „végzett a geszti bolonddal”.

Ezen az éjszakán, mikor a telegráfok, telefonok és a szomszédok szétkürtölték a világban a Tisza-gyilkosság híret, Kolozsvárott egy jó módrol tanúskodó nagy ház tágas szobájában Reményik Sándor szíve köré acélráfot kovácsolt a bánat. Fájdalmában letépett egy cipruságat, és könnyei pergése közben virtuálisan Tisza István magányos ravatalára tette. Mindenszentek estéjén pedig elindult a lelke, gondolata, s talán élő valóságában a teste is Kolozsvárról Geszt felé. November 3-án, Tisza temetésének napján megállt a geszti sírbolt előtt. A fájdalomfávé nőtt bánata lombjával betakarta Tisza István nyughelyét és a Károlyi Mihály által vesztegetni, tépni-cibálni kezdett, ebek harmincadjára vetett, majdnem ezer éves Magyar Királyságot. Mint az örökkévalóságot szimbolizáló családi kripta előtt a fekete némaságba öltözött kevés családtag és közeli rokon, a költő képzelete előtt úgy vándoroltak lehajtott fejjel az Erdélyből kiköltözni vágyó-félő emberek. Magára hagyták Tiszát is, a jeremiádkat író költőt is. Ketten maradtak egy kicsi falu temetőjében. Az Osztrák-Magyar Monarchia katonai főparancsnoka ezen a napon Padovában aláírta az antant hatalmakkal a fegyverszünetet.

A Magyar Királyság területére eddigelé még nem lépett egyetlen ellenséges katona sem területfoglalási szándékkal.

A király – IV. Károly – beleegyezésével a József főherceg által miniszterelnökké kinevezett gróf Károlyi Mihálynak elképzelése sem volt, mit kezdjen az ölébe hullott hatalommal és a Magyar Királysággal. Sem a közigazgatáshoz, sem az ország kormányzásához mit sem értő miniszterek és államtitkáraik toporogtak az esztelen semmi birodalmában. Azon a napon, amikor Geszten Tisza holttestét a családi kriptába helyezték, Károlyi Mihály és minisztertársai úgy döntöttek, hogy – prezentálva Magyarország Kossuth megálmodta függetlenségét – mit sem törődve a Monarchia katonai vezérkarának az antant vezérkarával Padovában megkötött fegyvernyugvási szerződésével, ők a független Magyar Királyság nevében az antant Belgrádban székelő katonai missziójával hoznak tető alá egy Magyarországot kötelező fegyverszünetet.

Károlyi gróf a diplomáciai protokollt mellőző, a katonai fegyelem és rendtartás kötelmeit felrúgó, inkább baráti, munkahelyi teniszpartinhoz, vagy szombat délutáni kerti grillezéshez öltözött, laza fegyelmű, bohóc ruhába öltözött katonatiszttal bővülő delegációt vezetett a hadi formaságokhoz szigorú merevséggel ragaszkodó Franchet d'Esperey francia

tábornok elé. A tábornok tisztí rangjának a mellőzését, emberi méltóságának a megazázását, tekintélyének a lejáratását vélte a delegáció nyegle viselkedésében felfedezni. Ennek pironatóan hangot is adott. Ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy tárgyalás, egyezkedés és kölcsönös megállapodás helyett elszorolta a feltételeit, és a vendégszobában feltálat vacsora elfogyasztása nélkül bocsátotta el a magyar delegációt. November 13-án úgy kellett gróf Károlyi előbb hadügy – ekkor már tárca nélküli – alkoholproblémával küzdő miniszterének, Linder Bélának visszakullogni Belgrádba a d'Esperey tábornok megsabta feltételek aláírására.

A padovai fegyverszüneti feltételek kölcsönös aláírása napján – ha testben talán nem is – lélekben ott állt Reményik Sándor a Tisza István földi maradványait rejtő családi kripta előtt a geszti sírkertben. Az apró sírhalmok és fejfák fölé emelt tekintete virtuálisan befogadta a Kárpátok kerítette, Nyugatról az Alpok szomszédolta magyar föld gazdátlan szomorúságát. A sajtóból értesült róla, hogy az antanttal Padovában kötött fegyverszünetet felmondva, gróf Károlyi és „barátai” Belgrádba rohantak az Osztrák-Magyar Monarchia helyett a Magyar Királyságra vállalni a Nagy Háború kirobbantásának és négyévnvi vérengzésének, pusztításának minden rémtettét. A hír döbentette rá Reményik Sándort, hogy az ország új urai letépetve a civilekkel és sorkatonákkal a tiszték vállapjait, rendfokozatait, szétzüllesztve a hadsereg maradványait, kótyavetyére bocsátották az országot és népét.

Reményik védekezésül, figyelmeztetőül *Végvári* néven 1918 és 1920 között alkotott 74 versből, lírai költeményből, jeremiádából külön kötetet szerkesztett és adott ki. A kötetnek *Végvári versek* volt a címe. Legújabb kori elemzői állítják, hogy a *Végvári szót* álnévként használta a szerző. A versek lírai tartalma, érzelmi világa, műfaji sajátosságai eléggé karakterisztikusan bizonyítják, hogy a költői álnévnél, cenzort és büntetőbírósgot megtevesztő névválasztásnál sokkal többről volt itt szó.

A *Végvári* fogalom a költő sugalmazása szerint megjelenítette, szimbolizálta és szintézisbe foglalta mindazon küzdelmet, hősiességet, önfeláldozást, bátorságot és hazaszeretetet, amit Hunyadi Jánostól a kuruc korig, s azon túl is jellemezte a magyar történelmet. A beteges, testében gyenge, de lelkében a krónikás énekek szerzőivel, lantosaival azonosította magát. A magyar történelem Tisza István halálától a Trianon megpecsételte széthullásáig, s az azon túli magyar históriai fájdalom legkeserűbb szívű lantosa volt és maradt Reményik, Trianon lantos, énekes Tinódija. A *Végvári* fogalom idézi Balassit, Zrínyit, Szondi Györgyöt, Dobót, Rákóczi Zsigmondot, s mind a török ellen emelt végvárat, s azoknak kapitányait és védőit. Mind azt a bátorságot, elszánást, életet nem kímélő hazaszeretetet, ami másfél századon át megtartotta, harcra serkentette a török birodalom ellen küzdő magyarságot. Jelképezi a végvárakat is, amiknek ormán lófarkas zászlók helyett keresztény jelképekkel ékesített lobogókat, magyar zászlókat lengtek a szelek.

A hazára érzékeny emberek szívébe markoló a cím ma is: *Végvári versek*. Agitatív erejű, férfiakat kötelességükre intő, toborzó jellegű, vészre, ellenségre figyelmeztető, programot adó, cselekvésre késztető, áldozatvállalásra és hűségre, hazaszeretetre szólító, harangokat kongató. Annak az ésszel, értelemmel fel nem dolgozható históriai tragédiának mély ke-

serűséggel, ökölszorító akarattal, múltat idéző, átkot fakasztó fájdalommal görcsöt oldó, szenvedéssel vigasztaló procedúrája, aminek eredményeként a múlhatatlan idejű és folyton növekvő egyéni és közösségi fájdalom a költőt a Sors és az Idő parancsára szelíd krónikássá változtatta.

Kettős értelmű ez a szó: *Végvári*. Feltűnően kívánczozott a történelmi szituációhoz. Az alkotó művész, a természet szelíd szemlélője, az erdők és a színek szerelmese, a csillagokra rácsodálkozó látta, érezte, tapasztalta, hogy roppant erők, láncokat tépő indulatok, megfégezhetetlen gonoszságok forgácsolják a Magyar Királyságot. A végeken az élet értelmét vesztő ember haragjával, az örület határáig védte a hazát, a magyarságot. Barátait, társait, a hódító kényszerítette régi állampolgári esküt megtagadókat. Végül – üresedve a városok és Erdély a magyaroktól, már nem a falakat, nem a földet, nem is a hegyeket – csak a még magyarnak maradt néma temetőket és a hazaszeretet. A lelkébe és elméjébe zárt virtuális magyarságot. *Lehet! Muszáj! Kell!* itt élni – esküdöztek hangosan és haragosan bizakodva két és félmilliónyian.

Aztán halkultak és ritkultak a fogadkozások. Keresettek, egyre kapósabbak lettek a vándorbotok. Egyre többen felejtették a *muszáj* szót. Alig látható apró betűsekké halványultak a *lehet* és a *kell* szavak. Egyre többen csapták kótyavetyére az otthonukat, az erdőrészeket, legelőjogot, a kaszálót, a szántókat és a szőlőskerteket, olykor és olyik emberek a *Bibliát* és a tanári krétát is. Szekerek, kocsik, vagonok indultak Nyugatnak. Szakadoztak a húrok a bárdok lantjai. Tünedeztek a bárdok is. 1923-ra az erdélyi magyarok közül kétszázezernél többen ragadtak vándorbotot: püspökök, művészek, volt hivatalnokok, tanárok, kántorok, birtokosok. Reményik Sándor barátai, ismerősei is árván hagyták műterméiket, alkotóműhelyeiket.

Reményik és Madách

Nem foglalkozunk most a régi idők végvári dalnokaival. A bátorságot serkentő, az idegeket edző, a lelkeket gyógyító krónikás énekekkel. A történelmi tragédiák, és az azok hatására felfakadt szenvedések felderítéséhez, a nyomukban keletkező művészi alkotások kiváltotta katarziszra példát találni, időben nem kell különösebben mélyre ásni a magyar költészetben. Ezekre bőven idézhetünk példát Arany Jánostól és a XX. század húszas-harmincas évtizedeiben alkotó íróktól, költőktől. Reményik Sándor lírai költészetéből is. E téren magyar honból filozófiailag legmélyebb, gondolati tartalmát tekintve talán a legzordonabb, az emberi léttörténet egészét átfogó mű Madách *Az ember tragédiája* című verses drámája. Ezt az emberdrámát Reményik Sándor jeremiáinak megértéséhez, elemzéséhez alapműnek is tekinthetjük. A magyar történelem honfoglalástól a mai napig ívelő periódusaival ez az alkotás felesel legélénkebben, és legmélyebbről fakadó fájdalomtól inspirálva. Ez akkor is evidens, ha Madách emberségtörténeti korszakolása a világtörténelemre koncentrálna, látszólag mellékesen kezeli, illetve meg sem említi, hogy valami köze lehetne a magyar históriához. Virtuális valóságrajzában véletlenül sem találni, olyan mentét, sarkantyús csizmát, huszárcsákót, pörgekalapot, pántlikás-virágos pártát, hím-

zett blúzt, amit Ádám vagy Éva, pláne meg Lucifer magára ölthetett volna. Drámájának gondolati, létfilozófiai töltete azonban – inspirálta azt Georg Wilhelm Friedrich Hegel, avagy inkább Immanuel Kant – egy-két jelenetet kivéve, jelképeit, utalásait, legfőbbképpen eszmei, ideológiai áthallásait tekintve nem idegen a magyar honban megélt eszmei, szellemi és anyagi valóságtól. A mű emberi létezéssel kapcsolatos – Lenni vagy nem lenni?! – kérdésselvetésére adott égi és földi válasz eldöntetlen marad. Mint ahogyan belebukik akarnokságába Lucifer is. Lényege mégis az ember kétellyel, sok-sok iszonyattal, az öngyilkossággal fokozódó kiábrándultsággal teli történelmének – ha nem is igenlése – inkább könyörületos, predestináltan szükséges belenyugvó elviselése.

Lucifernek az Ádám végzetes kiábrándultságaira kreált álmaiból az Úrnak a történelem számára teremtett *embere* mindannyiszor mélyebb keserűséggel ébred. Álomról álmra erősödik benne a szabad akarat diktálta, az Úr teremtésével perlekedő válasz. A megálmodott virtuális történelem borzalmas realitásától az emberiséget, saját utódait – hiszen ő az első emberlény – a szabad akarat diktálta, erősítette jóindulatú, de végpusztulást eredményező öngyilkossággal kívánja megmenteni, semmint Lucifer gonosz tombolásának, a teremtést betakaró gúnykacajának engedné át felette az uralmat. Az Lucifer vágyának a beteljesülése lenne: az Úr teremtése, történelme fölötti elsöprő győzelem. A Lucifer kreálta álmok színről színre váltva, egyre határozottabban taszítják a szírt peremére a mélyebb és mélyebb kiábrándulásból ébredő Ádámot. Egy lépés már csak, és zuhanna a mélybe, a történelemmel együtt a megsemmisülésbe. Évának ébredése, első megszólalása nehezíti ugyan az elhatározása végrehajtását, de nem semmisíti meg cselekvő akaratát.

A színről színre változó álomsorban a londoni szín az, amikor erőteljesebben csillan fel a remény. Ádám úgy vélte, vágya szerinti világba álmodta magát. A vásári színt ajánló Kardal fellelkesíti:

*Ez az, ez az, miért mindég epedeztem,
Pályám mindeddig tömkeleg vala,
Az élet áll most teljesen előttem,
Mi szép, mi buzdító versenydala.*

A pompás változatosság, az egymással perlekedő és vetekedő esélyek körforgása, a verseny, a gazdagság és szépség csábító felszíne, a moralitás álcázott szabályaival letakart küzdelem. A „buzdító versenydal” mögül azonban kikandikál a gyilok, a pénzen vásárolt élvezet, a korrupcióval és az ámitással megszerzett kéj, és a csalfán, ledéren ellebbenő Éva.

A londoni kép alságos felszíne, a pénzért és hatalomért mindent és mindenkit megvásárolható csábítás, a hamis szépség mögött meghúzódó gonoszság úgy ég bele Ádám lelkébe, mint a Világoson, Aradon és a pesti Új épültben tomboló korlátozhatatlan bosszú okozta keserű bánat és elháríthatatlan kétségbeesés a hazáját elvesztő, a gyilkosok megkaparintotta és uralta magyarságra szakadt elháríthatatlan szenvedés.

Reményik Sándor a *Végvári versek* frenetikus hatásának lankadásával, a *Maradunk!* – fogadkozásokat, a renyhévé silányult ígéretéseket hamar felváltotta a vándorbotok ke-

lendősége. A *Muszáj...!* és a *Lehet itt...!* makacs dacát egyre sűrűbben cáfolták a felelős értelmiségiektől elhangzó „*Nem lehet!*” *Jaj! Nem lehet!* – kiáltások, amiket a földre szegezett tekintetekkel eldadogott hűségesküik, a szégyenpírral kísért behódolások szaporodó sora követett. Nekünk is élni kell valahogy, hangzott a menség. Akiknek tiltakozott a szívük és agyuk, és nem forgott a nyelvük az iszonyú eskü elrebegésére, szekérre ültek, vonatra szálltak, gyalog is elindultak... 1923-ban már püspökök, papok, tanárok, művészek, vezető értelmiségiek, a kisebbségi lét elviseléséhez hitet kölcsönző tanítók, tisztviselők, mérnökök, művészek kótyavetyélték korábban örökölt és munkájukkal szerzett javaikat. Inkább a vasúti forgalomból kivont mellékvágányokon veszteglő, a kerekek mozgását akadályozó saruk, ütközők közé szorított vagonlakásokban néztek szembe a széthullással, lezúllással, mint elviselték volna a naponkénti megaláztatásokat. 1923-ra 200 ezernél több magyar hagyta el a román uralom alá kényszerített Erdélyt és a Partiumot. A tragédia folytonos mélyülése napirenden tartotta az erdélyi magyarság nemzethalál vízióját. Nem kell csodálkoznunk, hogy Reményik Sándoron is eluralkodott a hiperesztézia, a túlérzékenység.

Bár orvosolta sajtó idegeit erdei sétákkal, a hegyek, barlangok, völgyek, bűvópatakok, hegyormok és csillagállások máshol fel nem található pótolhatatlanságával. Az őszi erdő színei sírták vissza a barátnője vagonba pakolt festményeinek pompáját. Csalta magát is a *Lehet-te!* A lelke, elméje köré egyre szorítóbban kristályosodó magányt, a baráti kézszerítések és együttlétek ritkulását, művésztársainak Magyarországra húzódását. A kötelékek, kapcsolatok országhatáron túlra hosszabbodását csak látszólag pótolta a fákkal, virágokkal, pillangókkal, erdei vadakkal, hegyzirtekkel, omladozó várfalakkal sétálva, nézelődve folytatott párbeszéd. *A csak azért is dac okozta szorongást* már többnyire csak a temetők csendjével, a sírok mélyén fekvők emlékének idézésével, a virágokkal incselkedő pillangók hímposz kacérságával, a méhek erdei odúkat nektárral töltő szorgalmával enyhíthette.

Az időmarta, fájdalom szelídítette obsit felé ballagó vitéz a kardját nem törte össze. Csak megtisztította a csapkodó indulatoktól, a másoknak fájó sértésektől, a megfogadott bosszúktól, a gyilkos indulatoktól, és az Erdélyre vonatkozó kizárólagos tulajdonjogtól. A fény villanásától így is szikrát vető acélpengét hüvelyébe tolt, s az övszíjjal, bojtokkal együtt emléktárba rakta.

A megszelídült végvári harcos valahányszor a távozók után gondolt, sós ízű nedvek gyűltek a szeme sarkába. Hogy ki ne csorduljanak, lehunyta szempilláit, és virtuálisan ő is újraálmolta Ádám történelmi látomásait. Hagyta, hogy testén, lelkén végiggördüljenek a csalódások, kiábrándító keservek. Hagyta Lucifer kaján gonoszságát tombolni az Úr akaratára szerint az embernek szánt Édenből kiűzetett Ádám által ráruházott álmokon. Hagyta Ádám reményeinek fel-felvillanásait, és minduntalan csalódásba, elviselhetetlen kiábrándulásba keseredő kiúttalanságait diadalmaskodni. Lírai érzékenységgel ott állt már ő is a szírt peremén. Nem volt ellenére, hogy Ádámmal együtt vagy éppen helyette a mélybe zuhanjon.

Végül mégis gondolt egyet. Sorsát a kezébe vette, és a szuverén alkotói szabadsággal visszajára fordította a történelmet. Tette ezt azért, mert hitte, hogy a vétket megbocsátó teremtő nem alkothatott olyan történelmet, melybe szükségszerűen belepusztuljon

Ádám. Ezért kiigazította Madáchoz. A tragédiája végéről a maga lírai mondanivalójának az elejére vezényelte az Úr parancsá nemesedett humanizmusát: „Ember küzdj és bízva bízzál!” Tette ezt azért, hogy ha a test bele is pusztul, a teremtett lélek bele ne pusztuljon a kiábrándulásaiba. Megtoldotta ezt azzal, hogy Madách utolsó mondatát, az Úr érces baritonját – az európai civilizáció szabad akarató, szuverén művészeként – jeremiádjának a szövegétől mindannyiszor elkülönítve, rövid (52 soros) versében háromszor megismételte. Bizonyára azért, hogy az Úr történelmet indító parancsáról Ádám soha ne feledkezzen meg. Ott lebegjen figyelmeztetésül előtte a legborzalmasabb történelmi tragédiák átélése követően is; és reménnyel töltse el az újrainduláskor, mert e megteremtett történelem nem Ádám mélybe zuhanásával ér véget. A folytatás, az újraindulás már megfogant, ott formálódik Éva méhében. Reményik ezzel a „lírai merészséggel” kijátszotta Lucifert, értelmet adott Ádám létének, és elkötelezte magát az Úr teremtette történelem elfogadása mellett. A Madáchtól kölcsönzött idézőjeles, felkiáltójellel parancsá erősített küldetés tartalma és jelentése megváltozott: anya küldi így, csókkal búcsúzva gyermekét az iskolába; feleség – jó szerencsét kívánva – gyermekei apját a bányába; menyasszony végvárat megtartani vőlegényét a bástyákra. Benne van ebben a kezdetben virtuálisan mindaz a borzalom, csalódás és kiábrándulás, testi és lelki kín, amit Ádám álmaiban megszenvedett; de a történelem útjára lépés megnemesített indulása – „Küzdj és bízva bízzál!” – mellett a reménykedve hazavárás bizonyossága is. A szeretettel, tárt karokkal, elkötelezett csókkal várás ígérete is. A Gonosz, a Véletlen, a Sors fondorlatai kiszámíthatatlanok. Madáchnál annyi bizonyos, hogy a történelem folytatódik; Reményiknél annyi, hogy bármiként alakul a sorsod, a reménnyel útnak indító szeretettel várja otthonukba vissza a történelem őserdejébe, vagy a világváros sétányaira indulót.

A Reményik megidézte Úr hangja messzire zengett, elejétől végig bezengte a történelmet. Áttörte a múlt idők torlaszait és gátjait. Sodorta a virtuális világtörténelem helyett azokat a valós élményeket, amelyek Ádám mellett Madáchoz is a sziklaszirt peremére kísérték. Sivár, kopár és szürke volt Madách világa. Olyan, amilyennek Világos után a magyarság megélte Ferenc József hóhérainak az érkezését várva. Az Édenből történt kiűzés után nincs egy idilli pillanat, egy parányi sziget, egy boldog elégedettséget sugalló emberi szituáció. Nincs egyetlen igenlést kiváltó kapcsolat, gyermek–szülő viszony, családi jelenet. Férfi és nő nyugodt szimbiózisa sem sejlik fel a Kárpát-medencében.

Ne szülj rabot, te szűz!

Anyá! Ne szoptass csecsemőt! – zengték a bárdok.

Madách magyar világába mélyen és véresen belemart a história. Vasvári Pál – önkénteseivel – az erdélyi hegyekben vadak, madarak táplálékként végezte. Hatvani Imre szabadcsapatának hullahalmain hollók, karvalyak és erdei vadak – farkasok, rókák, medvék – lakomáztak. Petőfi eltűnt. Kószált, kóborolt a nemcsak jelképesen rideg Szibériában. Vagy föld alá rejtkezdedt az elviselhetetlen szenvedések látványa és átélése elől. A segesvári síkon, egy kukoricatábla közelében egyik napról a másikra megbénult költői vénája. Pár

hónappal korábban Wesselényi az iránta megkomorult Kossuth elől régi gyógyintézetébe menekült; Széchenyi Döblingbe, az örültek házába; Deák Kehidára, Pusztaszentlászlóra örölni a meddő időt. Svájc, Franciaország, Anglia, a formálódó Olaszország, Amerika bujtatta Ferenc József vérszomja és csicskásai elől Eötvös Józsefet, Teleki Lászlót, Pulszky Ferencet, Mészáros Lázárt, Horváth Mihályt... Előttük hajózott Amerikába Madarász László. Bem serege a lengyel légióval Törökországban keresett menedéket. A kisebb-nagyobb egységekben utánuk szállingózó ötezernyi honvéd a törökök védelme alá húzódott. Némelyek közülük megtagadva magyarságukat, beöltöztették lelküket az iszlám hitbe, hogy karjuk erejéig, kardjuk csorbultáig az oroszokat és osztrákokat vagdalhassák... Hol az olasz, hol a német egységért folyó harc során a Ferenc Józsefet bosszantó, a császár félelmét fokozó katonákkal álltak csatasorba. Negyvenezer legényt Ferenc József császár tábornokai eskettek újra – a magyar haza és nemzet helyett – a gögös, földre lépni sem óhajtó koronázatlan zsarnok hűségére.

Zsófia főhercegnő gyilkos indulata először Batthyány Lajosra a Magyar Királyság első miniszterelnökére, vele együtt a horvát Jellačić ellen 1848. augusztus-szeptemberében népfelkelést szervező ősz hajú Csány Lászlóra csapott le. Kéjesen, kívánatosan édes lehetett a két mártír vére Ferenc Józsefnek is, mert még aznap utánuk küldte Aradról a magyar honvédség 13 tábornokát. Aztán még több mint 200 hősét a törvényes magyar forradalomnak. Jellemző volt Ferenc József aljasságára, hogy Batthyány Lajost és a magyar honvédség több tábornokát, a legkegyetlenebb közbűntényesek gyalázatát és szadizmusát megtorló akasztófákról parancsolta a halálba. Batthyány miniszterelnöknek önkezevel (és egy parányi körömmollóval) kellett megkínódnia a kötél gyalázata helyett a puszkagolyók kegyelmét.

Máig sem volt ereje, talán bátorsága sem, számba venni a magyarságnak azokat, akiknek az örületét, szomorú végét munkálta, siettette, rájuk kényszerítette a nagy magyar tragédia: Vörösmarty, Kemény Zsigmond, Bajza József, Szemere Bertalan, Perczel Mór... és rajtuk kívül még hányan küszködtek a megörülés kínjaival.

Mondhatják politikusok, cinikusok, történészek és irodalmárok is, hogy *mi köze Madách tragédiájának, Reményik Sándor lírájának mindezekhez, mikor szót sem ejtenek a magyar történelem dolgairól*. Muszáj visszakérdezni: Mi köze az érett gyümölcsnek, az ősszel hulló falevelének a fa gyökereihez, mikor az a föld alatt rejtőzik?!

A születőben lévő magyar nemzetet sújtó tragédia okozta bánat és kétségbeesés Madách lelkében, elméjében az emberiséget kipusztító, az Úr teremtő hatalmának a gyümölcsét, a történelmet a föld golyóbisárról letörölni szándékozó félelemmé és indulattá terebélyesítette. Ebben a történelmet pusztító, elrekkentő indulatban a magyar világ minden percére is ráolvasta a hiábavalóság átkát a drámaíró.

Reményik – ha humanistább nem is – pokoljárása során lírikusabb, zokogóbb alkat, könnyeket sűrűbben hullató művész volt. Mélyen vallásos ember, evangélikus hitű. Vallásosabb, mint a *Tragédia* szerzője. Rátalált Madách poklára, az Ádámot és a drámaíró pokoljárásra kényszerítő virtuális világtörténelemre. Abból kiszakította Erdélyt, s onnan is a magyarságot. Nem önzésből, nem irigységből, nem más nemzet pusztulását várva,

vizionálva. Inkább azért, mert nem volt a Nagy Háborúnak ártatlanabb résztvevője, mint a magyarok. Nem volt – a lengyelen kívül – nemzet az európai civilizációban, melyet a történelem országútján a Luciferrel sétáló Ádám igazságtalanabb büntetésektől, mohóbb ellenfelektől látott volna szenvedni. Az alkotóművész szabadsága, teremtő fantáziája pedig megengedi, „törvényessé teszi”, hogy Ádám személyében a virtuális emberiség történetét behelyettesítse az erdélyi magyarság történetével. Ádám embertörténete egy lírai alkotás, egy jeremiáda hatalmáig az országát vesztett erdélyi magyarságra „zsugorodott”. A drámaíró dramaturgiai megoldásain, főhőse álmainak struktúráján túllépett Reményik. Számára nem a tragédia narrációja volt a fontos. Inkább a téma kínálta belső logika, a tragédia kifejlése keltette élmény. Az érzelem, az igazság és a moralitás szintézisének a megragadása és felmutatása adott tollat a kezébe. Szavakat, rímeket, metaforákat a költeményébe, és érzelmeket mozgató zenét költeménye nyelvének. Ezekből alkotta meg a megismételhetetlen művét.

Reményik Sándor:

Az utolsó mondat problémája

„Ember küzdj és bízva bízzál!”

*Csak azt tudnám, hogy ezt a mondatot
– Keresztnek a toronytetőre –
Mester, a tolladba ki mondta?
Adámot az örvénytől el ki vonta?
Mert nem Te voltál összhangodnak öre.
Lelked sikoltó diszharmóniája
Más véget követelt.
Hadd legyen vége a komédiának
Valóban, s elmondhasd: a sors betelt.
A hűtlen asszony, a vesztett haza,
A nyugös test, mely szellemlakosának
Börtöne inkább, semmint otthona,
A céltalan, örült történelem,
Mely kerekével vaktában tipor
A tehetetlen, balga népeken,
A horizontra ráereszkedő
Vérpárás magyar alkonyat:
Csak azt diktálhatták, hogy letaszítsd
Évájával együtt Adámodat.*

„Ember küzdj és bizva bízzál!”

*Ez a mondat nem Tebenned fogamzott,
Az engesztelő ige csendülése
A Te lelkedben alighogy visszhangzott.
Ki volt mérve a Te tragédiád:
Valami világitételnek képe
Vetődhetett lelked borús egére,
Hogy megfojtsa a legelső csírát,
Az elsőben az utolsó csírát.
A semmisülés égő víziója
Lett volna lángoló sebedre ír,
Hogy úgy állhass meg Ádámod felett,
Mint egy bosszuló pestis-lehelet,
Vagy mint egy öröknyugalmú fakír.
Költő voltál és kétségbeesett;
Kifosztott, koldus, – ámde szuverén,
Írhattad volna, ahogy jólesett,
Lehettél volna kegyetlen, kemény.
Az emberiség kis játéka
Folytatta volna, lépve rögről-rögre.
De Benned meghalt volna mindörökre.*

„Ember küzdj és bizva bízzál!”

*Ki sugallta e mondatot Neked?
Csonkatornyod komor kolosszusát
Aranytetővel ki tetőzte be?
Talán egy aranylelkű bölcs barát,
Talán egy nő szelíd, fehér keze?
Vagy tán kötelességnek ismeréd
Hitet ébreszteni – hitetlenül?
Lásd, ha olykor a bú rám nehezül,
Jobb' szeretném, ha tornyod úgy marad...*

Félelmesen, csonkán, kegyetlenül.

1923. február

Az 52 soros, három szerkezetei egységre tagolt verset a bizonytalan műfajú lírai alkotások között illenék számon tartani. A létrejöttét ösztönző élményanyag átsugárzása alapján leginkább a jeremiádák sorába tartozik. A történelmi lét kiábrándító értelmetlensége felel benne az Úr gonoszságot hártó, vigasztaló ígérő humanizmusával. Mondhatnák ezt az Úr létparancsának is, ami visszaveri Lucifernek a teremtést megsemmisítő fondorlatait. A verset olvasva feltűnik, hogy ez a parancs dominálja a költeményt. Nemcsak az idéző- és felkiáltójel tanúsítja és erősíti, hogy az Úr parancsának eredeti forrása Madách drámájából kívánczolt Reményik versébe. A jelentése, értelme azonban nem azonosul, inkább felel, perel Madách zárómondatának az értelmével. Háromszori ismétlését tekinthetnénk csalfa refrénnek is, ha nem különülnének el karakterisztikusan a Reményik alkotta soroktól. Azonban a háromszor ismétlődő „Ember küzdj és bízva bízzál!” erőteljesen recitáló üzenetével több is, kevesebb is köznapi parancsnál, szimpla égi üzenetnél, az Úr leegyszerűsített akaratánál. Reményiknél zordon parancs és biztató ígérlet mellett féltés, óvás, aggodalom, kedvesség, helytállás, a történelmi küldetés beteljesítésének az elvárása és értelme is sugárzik belőle. Háromszori ismétlése pedig a keresztény mitológiában oly fontos szerepet betöltő számmisztika letagadhatatlan hármasságát sugalmazza: az Atya, a Fiú és a Szentlélek jelenlétét, a hit szintézisét. Utal ugyanakkor arra is, hogy Péter háromszor tagadta meg az Úr Fiát, aki harmad napra mégis feltámadott. Ez a sokszorozott hármasság ágyazza be végzetesen, a Madách kreálta kételyeknél és a bizonyosságoknál is erőteljesebben Reményik költeményét az európai civilizáció embertörténeti mitológiájába. Ez a hármasság rángatja ki a luciferi cinizmusból, a madáchi pesszimizmusból, és a teremtett világnak öngyilkossággal véget vető Ádám-Madách tragikus kétségbeeséséből.

A teremtett Ádám hallotta szót „Mondottam ember: küzdj és bízva bízzál!” Reményiknél „Ember küzdj és bízva bízzál!” formátumúra egyszerűsödött. Ezzel a Madách-mű struktúrájában keltett remény sejtése felerősödött; megtestesült. Az életben maradáshoz már csak külön vigaszként, ráadásul igényelte az Éva anyasága követelte felelősséget.

A Reményik-vers struktúrája, a teremtő által átrendezett szerkezete emberközpon-tú szemléletével, életigenlésével nem adja meg az esélyt Ádámnak, hogy önmagával a történelmet is a mélybe rántsa. Az Úr szentenciájának háromszori felhangzása nemcsak Ádámot, utódait is bátorítja a történelem folytatására. Gyakoriságával, háromszori megismétlésével minden emberi kezdéshez megadja a Teremtő igenlését, bátorítását.

Az első, amit Reményik felfedezett *Az ember tragédiájában*, az a majdnem áthidalhatatlan ellentmondás, ami a hősi eposzokban szükségszerű „isteni beavatkozással” szokott feloldódni. Reményik szerint Madách a Tragédiát kibontó és elmélyítő dráma logikája szerint képtelen volt életigenléssé oldani a felhalmozódó borzalmakat. Kölcsön kellett kérnie, kívülálló személynek kellett sugallnia, az utolsó mondatot, hogy a drámaíróra rá ne omoljon a maga építette mű. Mint az omladozó házakat, az életveszélyessé romlott végváratok külső segítséggel kellett aládúcolni, megtámasztani, hogy Ádámot is, Évát is, a történelmet is maga alá ne temesse. Reményik a költeményének az elején azonnal rákérdezett a *toronytetőre* illesztett *kereszt* kölcsönadójára, sugalmazójára. A drámában felhalmozódó iszonyat – ahogy a költő metaforába tömörítette: „Lelkednek sikoltó

diszharmóniája, / Más véget követelt... A céltalan, örült történelem, ... A horizontra ráereszkedő / Vérpárás magyar alkonyat / Csak azt diktálhatták, hogy letaszítsd / Évjá-
val együtt Ádámodat. ”

Az isteni szózat közbevetésével, megisméltésével a vers második szerkezeti egységében immár nem kérdezve, állítva, tényekkel bizonyítva sorolja érveit: a „tragédia” belső logikája „Valami világítéletnek képe... / A semmisülés égő víziója / Lett volna lángoló sebedre ír, / Hogy úgy állhass meg Ádámod felett, / Mint egy bosszuló pestis-lehelet, / Vagy mint egy öröknyugalmú fakír.”

A XX. századi költő világteremtő lehetőségére és szabadságára, az alkotó művész „szuverenitására” hivatkozva ruházta fel a XIX. században élt költőtársát és drámaírót azzal a joggal, hogy kölcsönös érzelmi kifosztottságukban, lelki koldusságukban joguk van írni szívük szerint, „ahogy jólesik.” Az emberiség „rögről-rögre” lépő játékaiban – üzenté vissza az időben egy, a Madách megélte tragédiánál is iszonyúbb nemzethalál mocsarában gázolva: „Lehettél volna kegyetlen, kemény,” az emberiség „lépve rögről-rögre” folytatta volna „kis játékaikat.” Ádám legfeljebb a drámaíróban „meghalt volna mindörökre”.

Az utolsó mondat problémája első két – 21 és 20 soros – versrészletében Madách és Reményik együtt szenvedték meg a lelkük és idegeik számára nemzetük kiheverhetetlen és elfelejthetetlen tragédiáját. Az időben párhuzamosan, de mélyülő kétségbeeséstől gyötörve szenvedték és énekelték meg a megsemmisülés kockázatát.

Reményik jeremiádjának harmadik, 11 soros részében vizuálisan a legérzékletesebb metaforákkal, hasonlatokkal, költői képekkel, nyelvi zsenialitással és zeneiséggel, az alkotótársától a megoldás sugalmazójára többször rákérdezve vallatja a titokról, a vigasztaló mondatot sugalmazó kilétéről. A festmény, a fénykép, a virtuális valóság vizionált kép kivetítésével – a toronytetőre illesztett keresztnél az elme szürkeállományába sokkal mélyebben bevesződő metaforával – „Csonkatornyod komor kolosszusát / Aranytetővel ki tetőzte be? / Talán egy aranylelkű bölcs barát, / Talán egy nő szelíd, fehér keze?” – a borzalmak világában a reményt nyújtó kilétének megismerése okán sejtésszerűen utalva Arany ritmikát, verselési formát tökéletesítő segítségére is, de magától, a drámaírótól sem vonja meg a „történelmet mentő” érdemet: „Vagy tán kötelességnek ismeréd / Hitet ébreszteni – hitetlenül?” Nem vád ez, csak a kétségbeesés fájdalma diktálta reménytelenség bevallásának felvezetése.

A nemzetvesztés fájdalmában a drámaíró Madách és a lírai költő Reményik reménytelenségüket, kétségbeesésüket fogalmazták meg alkotásaikban. Az ember és Ádám történetéből okulva saját nemzetünk történelmét a végső megsemmisüléstől féltette a két művész. Madách a nemzetszületés nagy küzdelmének kudarca után színpadra szánt tragédiában, Reményik Sándor a negyvennyolcas-negyvenkilences tragédiát vallató társa által inspirált jeremiájában, amely alkotás a nemzetvesztés végítéletig szorongató fájdalomnak a bevallásával zárul:

*Lásd, ha olykor a bú rám nehezül,
Jobb szeretném, ha tornyod úgy marad...
Félelmesen, csonkán, kegyetlenül.*